

שיחה עם פרופסור שמואל נח אייזנשטדט

כרמי דניאל ואמיר פלג

לקראת הגיליון הראשון של ישראלים ביקשנו לראיין את פרופסור שמואל נח אייזנשטדט. אייזנשטדט נמנה עם המעטים אשר ליוו את החברה הישראלית מראשיתה; הוא נולד בפולין ב-10 בספטמבר 1923, ועלה ארצה בשנת 1935. את התואר דוקטור קיבל אייזנשטדט מן האוניברסיטה העברית בשנת 1947. הוא בכיר ובחיר הסוציולוגיה הישראלית; הוא ממקימי המחלקה הראשונה לסוציולוגיה בישראל, באוניברסיטה העברית, מיד לאחר מלחמת העצמאות. כעבור שנה ירש את פרופסור מרטין בובר והיה לראש המחלקה לסוציולוגיה; במשרה זו כיהן במשך שני העשורים המעצבים של החברה הישראלית, עד שנת 1969. בהנהגתו הייתה הסוציולוגיה לענף מחקרי ולימודי בישראל, וכמה מפרסומיו, כגון קליטת עליה: מחקר סוציולוגי והחברה הישראלית: רקע, התפתחות ובעיות² קיבלו מעמד של טקסטים מכווננים במחקר הישראלי.

פרופסור אייזנשטדט נחשב אבי הגישה הפונקציונליסטית הישראלית. גישה זו רואה בחברה מערכת דמוית אורגניזם, שכל חלקיה פועלים, או אמורים לפעול לפחות, במשולב לשם השגת מטרותיה הכלליות של החברה. לכידותה של המערכת החברתית, ובעקבותיה גם יכולתה של החברה להשיג את מטרותיה, תלויות בהפנמת ערכיה של החברה על ידי כל אחד מן הפרטים המרכיבים אותה. במילים אחרות, החברה תלויה בקיומו של קונצנזוס אידאולוגי. בשנים האחרונות פרופסור אייזנשטדט חוקר כמה מהנושאים האקטואליים ביותר בחברה הישראלית כיום, מהסבר

1 אייזנשטדט, שמואל נח, קליטת עליה: מחקר סוציולוגי, הסוכנות היהודית לארץ ישראל, ירושלים 1952.

2 הנ"ל, החברה הישראלית: רקע, התפתחות ובעיות, מאגנס, ירושלים 1967.

על אודות שרידותה של הציביליזציה היהודית,³ דרך התמודדות עם שאלת השפעתה המהפכנית של הציונות על תולדות היהודים ועם השאלה אם ישראל היא אפשרות הקיום היהודית היחידה,⁴ עד פיתוח השקפה הרואה בפונדמנטליזם תופעה מודרנית.⁵ לפיכך הבחירה בפרופסור אייזנשטדט כמי שיכול להאיר את פניה הרבים של החברה הישראלית וכמי שריאיון אתו יפתח את הגיליון הראשון של כתב עת העוסק בלימודי מדינת ישראל נראית כמעט מובנת מאליה.

- 3 הנ"ל, הציוויליזציה היהודית: הניסיון היהודי בפרספקטיבה השוואתית וגילוייו בחברה הישראלית, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, באר שבע 2002.
- 4 הנ"ל, 'האם החזירה הציונות את היהודים אל ההיסטוריה?', כיוונים חדשים, 1 (1999), עמ' 51-64.
- 5 הנ"ל, פונדמנטליזם ומודרניות, האוניברסיטה המשודרת, תל אביב 2002.

אמיר פלג: פרופסור אייזנשטדט, השאלה הראשונה היא מי הם בעצם הישראלים?

ש"נ אייזנשטדט: הישראלים הם כל מי שמגדירים את עצמם ישראלים. אין לי הגדרה אחרת. כל מי שמגדיר את עצמו בצורה זו או אחרת כישיראלי הוא ישראלי.

כרמי דניאל: יש משהו שמאחד היום את החברה הזאת?

ש"נ אייזנשטדט: ישנן קודם כול המסגרות הפורמליות. העובדה שהם חיים במדינה, שכל המסגרות והחוקים מקובלים עליהם, אלו המסגרות שהם חיים בהן. ולרובם ככולם יש התייחסות לדבר הזה. גם התייחסות ביקורתית ושלילית היא התייחסות. יכול להיות שישנם גם כאלה, כמו בכל מדינה וודאי במדינות הגירה, אשר אין להן התייחסות לערכים ולמסגרת הרחבה, והם חיים כאן. נמצאים וזהו.

כרמי דניאל: כמאמרים האחרונים שלך, כגון 'החברה הישראלית בין מגזר לאינטגרציה', אתה מצייר תמונה של חברה שמצד אחד יש בה התנגשויות וניגודים רבים ומצד אחר גם רצון גדול למצוא מרכז וקונצנזוס ולהיות חלק מאותו קונצנזוס.

ש"נ אייזנשטדט: אגדיר את זה אחרת. אני יוצא כנגד התזה שאומרת שבתקופת היישוב ובעשרים השנים הראשונות של המדינה זו הייתה חברה מאוחדת ומגובשת בלי מגזרים. החברה הזו הייתה מלכתחילה, עוד בתקופת היישוב, חברה של מגזרים. המגזרים די השתנו, כמה מהם המשיכו, אבל רובם השתנו, גם אם הכינויים אולי נשארו. מה שהיה בתקופה הקודמת, בייחוד בעשרים השנים הראשונות של המדינה, זה מגזר אחד הגמוני יחסית, אך אף פעם לא בצורה של מונופול. הוא לא היה היחיד, אבל היה די הגמוני. למגזר זה אפשר לקרוא המגזר, או יותר נכון, המסגרת שהתייחסה לתנועת העבודה הישראלית או התבססה עליה התבססות רחבה מאוד. והיא הייתה הגמונית במדינה. והיו מגזרים אחרים, המגזר האזרחי, המגזרים הדתיים, והתחיל להתפתח סוג אחר של מגזרים שקוראים להם המזרחיים. כך בסך הכול, ברצון או שלא ברצון, רובם קיבלו את ההגמוניה הזו, גם אם ניסו לפעמים לשנות אותה ולערער עליה.

יש טענה, וזו הטענה של המגזריות של החברה הזו, שהיום אלה מגזרים, לא תמיד ברור מי הם ומה הם המגזרים הללו. ישנו המגזר ההגמוני הקודם, שהוא כבר לא הגמוני כל כך, מגזרים מזרחיים, ברור שהמגזר הערבי נעשה יותר ויותר חשוב וכן מגזרים דתיים שונים, יש הטוענים מגזרים אלו כל אחד לנפשו רוצה לקבל כמה שיותר משאבים, אבל אין לו התייחסות

משותפת. אחד הביטויים לזה, וזה מודגש תמיד, אך במידה מוגזמת, שפעם היה דימוי מֵאָחַד — מה זה הישראלי: איש דור התש"ח, איש הפלמ"ח, וכולם קיבלו את זה. היה דימוי כזה, אין כל ספק, אך לא הכול קיבלו את זה, אם כי לא היה כל דימוי נגדי אחר אשר התחרה בו מה שאנחנו רואים היום הוא שיש היום הרבה יותר דימויים שונים, כמו שיש גם מגזרים רבים. זה נכון כמובן שהמגזרים היום, כמו בעבר, נאבקים על חלקם במשאבים השונים, אך גם על מקומם במרכז. דה־פאקטו היה מגזר אחד הגמוני, אף פעם לא מושלם, והיה תמיד צריך לעשות קואליציות עם המגזרים האחרים. מה שקרה, בייחוד לאחר 1977, זה שהמגזר ההגמוני הזה איבד את ההגמוניה שלו, ואז כאילו נוצרו מגזרים אחרים, אשר נעשו עצמאיים יותר, גם לא מקבלים את הדימוי והמרות של מרכז הגמוני כלשהו, אבל עם זה, כאילו מתרחקים זה מזה. אני קצת כופר בגישה הזאת. נגיד זאת כך — איך שלא תנסחו זאת, המגזרים השונים שישנם היום הרבה יותר במגע זה עם זה מאשר היו קודם לכן. תלך לקניון מלחה במוצאי שבת, תלך ברחוב ותמצא שיש הרבה יותר מגע יום־יומי מאשר היה קודם לכן. עם זה, אין זה אומר שהמגעים תמיד נוחים ונעימים. אבל יותר מזה, כמעט כל המגזרים, מלבד המגזרים האפתיים אשר רוצים לחיות את חייהם ושיעזבו אותם, ורוב המאבקים שאנחנו רואים הם מאבקים גם על השפעה בבניין המסגרות המשותפות. רוב ההתנגשויות החזקות זה על זה.

אמיר פלג: מן הבחינה הסמלית, יש עוד משהו שמאחד אותנו, את החברה הזו?

ש"נ אייזנשטדט: אני חושב שבהחלט. ראשית, עצם הזיקה לחברה הישראלית. אתן לך דוגמה טריביאלית כאילו, אשר מדגימה זאת. יש לנו מכרה רוסייה, רופאה, עובדת כאן, מדברת עברית טוב מאוד, יש לה ילדים בצבא, והיא סיפרה לי שהם נסעו בפסח לטיול באירופה ובאמריקה, וכמובן ערכו סדר ישראלי. לא חקרתי לעומק מה זה בדיוק סדר ישראלי, אבל מה שחשוב היה לי שהם רוצים לבוא ולהגיד שהם עושים משהו ישראלי. גם אם הישראלי הזה זה לא בדיוק הישראלי שלי או שלך, העיקר הוא עצם התופעה הזו. אומר את זה בצורה כזו, הרפרטואר של הישראליות נעשה מגוון הרבה יותר. אף פעם הוא לא היה מאה אחוז אחיד, אך ודאי שהוא פחות אחיד. אבל יש רפרטואר ואנשים רוצים להשתייך אליו. כמובן הם רוצים להשתייך למשהו שהם יוכלו גם בעצם לשנות את דמותו ולהכניס אליו אלמנטים שונים.

כרמי דניאל: בהתייחס לאחד האלמנטים של הישראליות – השואה, איזה תפקיד לדעתך יש היום לשואה כסמל בחברה הישראלית?

ש"נ אייזנשטדט: נגיד את זה ככה, כולם מקבלים את זה, אך המשמעות שונה. שוב, אם נדבר על העולים מברית המועצות, להם השואה לא אומרת הרבה. הם לא עברו את השואה. הם טוענים כי מדינת ישראל נוצרה לא בגלל השואה אלא כי הצבא האדום ניצח את הנאצים, ויש בזה אמת היסטורית לא קטנה. ואז הם תבעו לעשות יום חג לוותרנים של הצבא האדום, ולעשות את זה כחג לאומי. זה די דומה למימונה. מה אומרת המימונה? לוקחים משהו שהיה במרוקו, משנים אותו ואומרים שאנחנו רוצים שזה יהיה ישראלי עכשיו. גם הם אומרים את זה. אז השואה לקבוצה זו אומרת פחות. אני מניח שבמידה מסוימת היא גם אומרת פחות לדור הצעיר, למרות כל הטיולים. אבל עם זה, במידה מסוימת זה עדיין סמל שיש כלפיו תהודה די חזקה. אפילו, וזה אחד הדברים המעניינים, במגזרים החרדים שלא תמיד קיבלו את זה בנוסח הציוני של קידוש השואה. דוגמה מעניינת אחת היא עניין הצפירה, שהם מתנגדים לה, גם ביום הזיכרון לחללי צה"ל. אני זוכר שפעם הלכתי לקופת חולים בדיוק בערב יום הזיכרון, הייתה צפירה וכולם נעמדו. היה אחד שלא רצה לעמוד, אך הוא לא העז לא לעמוד. מתישהו בזמן ממשלת ברק באו פעילים של אחת המפלגות החרדיות עצמה בלי ש"ס ואמרו שחשוב שתהיה צפירה ואנחנו נעמוד, אבל שכולם גם יקראו תהילים. זו תהפוכה מעניינת. זאת אומרת שאנחנו צריכים להבין כי העובדה שהרפרטואר מתרחב, משתנה ומתגוון, אין זה אומר שאין רפרטואר משותף. לעתים המאבקים הם על ניכוס הרפרטואר או על הכנסת מוטיבים חדשים לתוכו. אבל שוב, כמו במקרים רבים, יש כאלו שההתייחסות שלהם לדברים האלה אינה חזקה ביותר, אך מה שרואים מצדדים שונים שאכן המגזרים נאבקים על הגדרת טיבו של הקולקטיב המשותף וגבולותיו. סוג מאבק אחד הוא סביב מקומה של הרבנות, מי קובע את גבולות הקולקטיב? סוג מאבק אחר הוא באיזו מידה אתה מרגיש יהודי או ישראלי ומה זה להיות ישראלי. והתשובה לשאלה מה זה להיות ישראלי שונה בקבוצות שונות, אך עצם ההתייחסות לשאלה זו מראה שהיא רלוונטית מבחינה זו נדמה לי שברור שסוכנות חשובה לבחון התייחסות זו היא הצבא, כמו כל השנים בכל זאת, אם היית בצבא, אתה ישראלי. מה שחשוב להבין שאלו בדרך כלל לא מאבקים של התנכרות ויציאה אלא מאבקים על סוגים שונים ודרכים שונות של כניסה ובניית רפרטואר משותף.

אמיר פלג: אתה בעצם מדבר על ריבוי מגזרים בחברה הישראלית. ש"נ אייזנשטדט: צריך לזכור כי גבולות המגזרים הללו לא רק חופפים אלא גם מלאי חורים, התפתחויות והצטלבויות ומפגשים שונים מתרחשים כל הזמן. גם אם מסתכלים על שני המגזרים הקיצוניים – החרדים והערבים. החרדים הם אולי המגזר הכי סגור, אבל גם הוא משתנה, למשל כל הניסיונות של אחת מבנותיו של הרב יוסף להקים מעין אוניברסיטה לנשים. הערבים, ברור שהם לא נהיים ציונים, אבל לא בקלות הם מוותרים על זיקה לישראליות. הם דורשים משהו, שהחברה הישראלית יכולה או לא יכולה לתת, אך זה שהם דורשים לא רק את הסרת הקיפוח, אלא גם ניסיון לשלב משהו משלהם ברפרטואר הישראלי ואף לשנותו. אני חושב שהחברה הישראלית היהודית פספסה את אחת האפשרויות שהייתה בה נכונות, לאחר רצח רבין, אז נוצר פוטנציאל מסוים של שיתוף אתם, אך לא ניצלו את זה מספיק. אבל אם מצליחים ואם לא, ואין זה אומר שהמאבקים הללו יהיו נינוחים.

אמיר פלג: ממה שאתה אומר, אמנם כור ההיתוך שינה את פניו והוא כבר אינו ממוסד, אך המגמה היא אותה מגמה, להיות לגוף אחד. ש"נ אייזנשטדט: אבל צריך להבדיל כאן בין היבטים שונים. הדימוי הקלאסי של כור ההיתוך בראשית שנות החמישים היה דימוי של כור היתוך שעושה את כולם הומוגנים. ברור שאותו דימוי הומוגני אף פעם לא היה מציאותי, שכן הגוונים של דרכי חיים, של גישות, שונים. עם זה, כל הזמן קיימת המגמה לכינון רפרטוארים שבתוכם ומתוכם בוחרים ומתייחסים זה לזה. זה לא אומר שזה יהיה נינוח. זה יכול להיות חריף מאוד בהתנגשויות. למרות מה שאומרים, היום הרוב הגדול דוברים עברית, גם עברית קלוקלת. בתחילת שנות החמישים, כאשר התחילה המדיניות של בניית המושבים, היה רעיון כי לתוך מושב אחד נכניס את כולם, אך זה היה מרשם לכישלון מוחלט משום שאין כל שפה משותפת. כן הצליח הרעיון היפה של חבל לכיש, שיש בו מושבים הומוגניים, אבל האזור הטרובוגני. זה בהחלט כור היתוך, גם אם לא אותו כור היתוך הומוגני.

אמיר פלג: אז בעצם אולי אפשר להגיד שהחברה הישראלית מצאה את שביל הזהב?

ש"נ אייזנשטדט: יש היום מונח שמשמשים בו, מעין תג – רב-תרבותיות, וחושבים שאם אמרת את זה, אמרת הכול. למעשה התחלת רק לציין משהו. זה לא רק אצלנו, זו מנטרה כלל-עולמית, אך היא אינה מתגבשת בצורה אחת בכל העולם. אתן לכם דוגמה: יש סיפור מארצות

הברית על דוקטורנט מג'מייקה שהגיע לאחת האוניברסיטאות היוקרתיות ומיד אסף אותו המועדון האפרו-אמריקני לחיקו. לאחר שלוש פגישות אתם הוא אמר: 'איך לי שום דבר משותף אתכם, האג'נדה שלכם היא לא האג'נדה שלי. נכון שיש לנו אותו צבע עור, אבל בזה גמרנו. אתם רב-תרבותיים מארצות הברית, ואני רב-תרבותי מג'מייקה, ואלה דברים שונים לחלוטין'. המשותף הוא שלא בג'מייקה ולא בארצות הברית מקבלים את כור ההיתוך שהיה פעם. המונח 'רב-תרבותיות' משמעו 'פלורליזם'. האם יש כאן תרבויות סגורות כאלו או שהכול נזיל כל הזמן? רק אתמול או שלשום קראנו בעיתון על הוויכוח של אנשי הקשת המזרחית שקראו תיגר על עמיר פרץ מדוע הוא לא מרים את הדגל המזרחי. הוא אמר שהוא רוצה להוריד את השד הערתי, ואז הם אמרו, וזה משעשע, שהוא נכנע לגזענות האשכנזית מכיוון שהוא מסרב להעמיד בגלוי את הגזענות כנגד המזרחים. אין היום, פרט קצת אצל החרדים והערבים, קבוצה מגובשת תרבותית סגורה ואקולוגית יש כמובן ריכוזים רבים שהם מזרחיים יותר, למשל עיירות הפיתוח בגלל ההיסטוריה של ההתיישבות הזו, אבל אין תרבויות סגורות. יש כל הזמן נזילות. יש כמובן קבוצות שונות המדגישות, יותר או פחות, דרכי חיים וזהויות קולקטיביות, אבל זה לא אומר שמה שמודגש היום ביניהם ידגישו בעוד שנים.

כרמי דניאל: אני רוצה לעבור לנושא אחר, לציונות. כחלק מהמסלול התדיינו בנושאים, כגון ציונות, פוסט-ציונות ונאו-ציונות. האם לדעתך המונח הזה 'ציונות' קיים בשנות האלפיים? איך הוא נראה? ש"נ אייזנשטדט: מדברים עליו, אז סימן שהוא קיים. נגיד את זה אחרת, לולא הוא אמר משהו לאנשים, לא היו ויכוחים עליו.

כרמי דניאל: אבל האם זו אותה ציונות של העבר? ש"נ אייזנשטדט: ודאי שלא. היא לא יכולה להיות. כמה נקודות: ראשית, צריך לזכור כי הציונות הקלאסית הייתה ציונות של תנועה שהייתה מיעוט קטן בעם היהודי. גם באירופה. תנועת מיעוט מהפכני שדגלה במה שדגלה. והיא דגלה גם, וזה אני אומרת בצורה מוגזמת ביותר, בשלילת הגלות. גם זה היה קצת בעייתי כי עם כל שלילת הגלות כאידאולוגיה, הם היו כולם סמוכים על שולחנה של הגלות. הם יכלו להתקיים כאן רק בזכות התמיכה הזאת מהגולה. כל זה השתנה כעת. שנית, המרד הזה היה בעיקר של יהודי אירופה, ושל חלקים שונים של יהודי המזרח. אלו שאומרים שאף פעם לא היו חוגים ציוניים במזרח טועים, שכן היו חוגים כאלו בכל הארצות, אף ששם ההדגש על המהפכניות היה קטן יותר. הדבר החשוב ביותר הוא

שלאחר אבדן יהדות אירופה הגלות והפזורה הגדולה ביותר השתנתה, והיא היום באמריקה. הבעיה היהודית שלהם אחרת, וגם הציונות שלהם אחרת, אם הם ציונים. בקונגרס הציוני העולמי האחרון שהתכנס בירושלים אמר אחד הדוברים כי הזיקה לישראל היא בעיה מרכזית אצל כולם. הזיקה לא תמיד חיובית, ויש גם זיקה אמביוולנטית, אבל קשה להיפטר מאיזו שהיא זיקה כזאת, גם אם בחלקים של הציבורים היהודים בפזורות הזיקה הזו נחלשת והולכת. יש עוד דבר אחד חשוב ומעניין, כמעט כל ארגון יהודי רוצה להגיע לישראל, להשפיע בישראל או לפחות לעשות משהו בישראל. אחד השינויים הגדולים והמעניינים היה בתקופת בגין, כאשר עשתה 'אגודת ישראל' פעם הראשונה בתולדותיה את הכינוס העולמי שלה בירושלים. הם עמדו בפני בעיה, שכן הם הזמינו את כולם, את כל השרים הכופרים, אבל היה אדם אחד שלא יכלו להזמין — את נשיא המדינה, ולא עקב בעיה אישית, שכן אם הוא בא, צריך לקום ולשיר את התקווה, ולזה הם לא היו מוכנים. הם שלחו אליו משלחת, לתת לו כבוד, אבל לא יכלו להזמין אותו. מבחינה זו אחת התופעות המעניינות ביותר שצמחו בישראל היא ש"ס כמובן. הרוסים באו לכאן מתוך זיקה כלשהי לאותה אידאולוגיה ציונית או להשלכות המוסדיות שלה לפחות, גם אם הם לא היו ציונים. ש"ס לא ציונית, אבל היא ארץ-ישראלית. לרבני ש"ס לא תהיה בעיה לקום כשיבוא נשיא המדינה או לשיר את התקווה. אולי הם לא ישירו, אבל הם יעמדו לפחות. אז אם אתה שואל אם זו הציונות של פעם, התשובה היא ודאי שלא. היום בציונות, בתפיסה הציונית, חל שינוי בשני אלמנטים: ראשית, אין האלמנט של שלילה או התרחקות מהגלות. כאשר היו חגיגות מאה שנה לקונגרס הציוני בבזל אמר יושב ראש הסוכנות או אברהם בורג כי הגלות לגיטימית. שנית, אותו אלמנט מהפכני שהיה בציונות נחלש. הוא נחלש גם משום שהוא הצליח. אחד הדברים שנוטים לשכוח זה שחלק לא קטן מכל הבעיות של החברה הישראלית הן בעיות שנובעות מתוך הצלחה ולא מתוך כישלון. הצלחה שהיו לה מחירים. לתנועה חברתית יכולות להיות שתי טרגדיות: אחת שהיא נכשלת, והאחרת — שהיא מצליחה. אם היא נכשלת, זה ברור, ואם היא מצליחה, היא משלמת מחירים. הציונות היום פירושה ראשית הודעה במרכזיותה של ישראל בחוויה היהודית, קבלתה וזיקה לה, ושנית זו הלגיטימיות של החוויה הפוליטית הקולקטיבית הישראלית ושל המרכיב היהודי למשל בנוגע לביטול חוק השבות, שהיו בעניינינו משאלים שונים, אין לכך תומכים רבים, אולי קצת יותר מאשר בעבר. אז מבחינה זו,

כל עוד קיימות הזיקות האלו, אז גם אם זה נקרא 'ציונות חדשה' או משהו דומה, זה קיים.

אמיר פלג: האם החשש מביטול חוק השבות נובע מהצורך שהיהודים בפזורה מרגישים לביטחון ומהתמיכה שהמדינה נותנת?

ש"נ אייזנשטדט: אתה לא יכול לדעת מתוך מה. עכשיו כמוכן, עם כל מה שקורה באירופה, הם פתאום מרגישים איזה צורך. הזיקה ישנה, וגם לא רבים בציבור היהודי-ישראלי מוכנים לבטל את חוק השבות. שוב, הרפרטואר משתנה ומתגוון, אך כמה ממרכיבי היסוד נשארים. אם זה נקרא 'פוסט-ציונות', אז תקרא לזה איך שתרצה, זה לא משנה. קיים מיעוט קטן בציבור היהודי הרוצה לבטל את חוק השבות. יש כאן בעיה של מערכת הסמלים, וזו בעיה לא פשוטה. ישנו פסק הדין של בית המשפט העליון בסוגיית היישוב קציר. זהו טקסט מעניין ביותר, בלי להתייחס לשאלה אם אני בעדו או נגדו. הוא מתחיל בקביעה כי ברור שזו מדינה יהודית עם חגים וסמלים יהודיים. אחרי זה מדברים על שוויון, ועל כך שבאי-נתינת הרכישה נשלל השוויון. אבל אינם מתייחסים לשאלה מה יקרה אם יבואו אנשים שירצו גם לשלול את מרכזיות החגים היהודיים. יש כאן בעיה רצינית מאוד – באיזו מידה אפשר להכליל קצת סמלים לא יהודיים ברפרטואר. מבחינה זו האלמנט הציוני הזה עדיין קיים, וייתכן שהוא גם מתחזק.

אמיר פלג: אז בעצם אתה מתנגד לגישות כגון זו של אורי רם, אשר מחלקות את החברה הישראלית היום לתל אביב מול ירושלים, לנאו-ציונות מול פוסט-ציונות.

ש"נ אייזנשטדט: הכול שאלה של הגדרות. עצם העובדה שכולם מתייחסים למילה 'ציונות' ומשתמשים בה, זה אומר שעניין זה אכפת להם. הרי למה שלא אכפת לא מתייחסים. ברור שהתכנים משתנים. היה דבר מעניין, באחד מערוצי הטלוויזיה הפגישו שינקינאים עם מתיישבי גוש קטיף. בהתחלה כולם היו עוד מנומסים אך סגורים, אחר כך התחילו הוויכוחים, אבל פתאום היה אפשר לראות שכולם הרגישו כי משהו השתנה. שאלו אם מישוהו לא ציוני, ואיש לא הרים יד, לא מצד זה ולא מצד זה. שוב, צריך להבין כי תכנים משתנים. הרפרטואר משתנה ומתגוון. ברור שיהיו כאלו שיגידו שהם רוצים להיות מחוץ לרפרטואר הזה, כמו הכנענים בעבר.

כרמי דניאל: בני אילון, בהפגנה האחרונה בכיכר ציון, לא רק אמר שאינו רוצה להתנתק אלא שהוא אפילו אמר שהם ישלטו בבית המשפט העליון ובממשלה.

ש"נ אייזנשטדט: שם מגמה זו ברורה.

כרמי דניאל: השאלה בעניין התכנים היא אם הם לא השתנו בצורה כזו שיש סטייה מהציונות שרצתה להיכנס לתוך ההיסטוריה הכללית-עולמית ובמקומה יש סדר יום של מימוש ההיסטוריה הקדושה היהודית.

ש"נ אייזנשטדט: אין צל של ספק שעצם זה שקיים רפרטואר זה לא אומר שזה נינוח. יהיו כאלו אשר ירצו לשנות ולצאת על בריקדות. כאן אנחנו נוגעים בממד אחר של החברה הישראלית. נגיד את זה ככה, אם תסתכלו על ההיסטוריה הקדושה, חלק מהגישה הסקרלית כלפי השטחים היא לא רק בקרב הקבוצות הדתיות ותמצאו אותה גם באידאולוגיה של תנועת העבודה הציונית. אל תשכחו כי התנועה לשלמות ארץ ישראל התחילה לא אצל הדתיים אלא בקיבוץ המאוחד. זאת אומרת שבתנועה הציונית, כמו כמעט בכל תנועה לאומית, יש אלמנטים סקראליים. מעניין לראות את ההבדל בגישה לאלמנטים הסקראליים היהודיים בקרב הציונות החילונית, בקרב הציונות הדתית, בקרב החרדים, ואפילו בש"ס. כולם מדברים כרגע על תכנים סקראליים, אך איזו סקראליות? הן שונות זו מזו גם אם בהחלט קיימים מוטיבים משותפים ברפרטואר שלהם. אחד הדברים המעניינים הוא ההדגש או חוסר ההדגש לתנ"ך. אני רוצה להדגיש כי זו נקודה שלעתיים קרובות שוכחים, כי זה שיש משברים שונים בעניין הפירוש לציונות זה ברור, אבל זה לא מתוך זה שאין יחס לציונות. הבעיה העיקרית היא, לפי דעתי, הרחבת הרפרטוארים תוך כדי זיקות הדדיות לא תמיד נינוחות. זהו האתגר של החברה הישראלית, ואני חושב שבכך עד כה היא עמדה לא רע. היא לא עמדה יפה בבעיה של מערכות מוסדיות, גם של חיים משותפים מבחינה מוסדית וגם של שחיתות ושחיקת המערכות הציבוריות. אני רואה בזה בעיה מרכזית של החברה הישראלית.

אמיר פלג: במאמר האחרון שלך, על המגזר, אמרת שההתגבשות היא בעניין המכנה המשותף הנמוך ביותר. למה הכוונה?

ש"נ אייזנשטדט: דיברתי שם קצת על השאלה של מבנה ממשלות. אמרתי שבזמן שהיו ממשלות האיחוד הלאומי הן ניסו כמובן לגיבוש משותף מסוים, אך ההסכמים הפרגמטיים גם היו המכנה המשותף הנמוך ביותר. כעת אנחנו מתעוררים, ואני מקווה שנעמוד באתגר הזה, אבל אני לא נותן כתב ביטוח בעניין הגיבוש המוסדי. ההתנגשויות, או הסיכוי של התנגשויות, בעניין סמלים ומגזרים גדל ומתעצם אם מערכת המוסדית נחלשת. בזמן האחרון אנחנו רואים את הערעור של המערכת המוסדית. עם זאת, יש שני דברים שכדאי לשים אליהם לב, אם רוצים קצת להתעורר.

דבר ראשון, היום ישנה רגישות גדולה לשחיקות ולשחיתויות הרבה יותר משהייתה קודם לכן, אם אצל מבקר המדינה החדש או פניות לבג"ץ, גם אם כמה מהן מוגזמות, אך הערנות הציבורית גדולה. דבר שני מעניין, וזו שאלה שעדיין זה לא חקרו אותה ויש סימנים מעניינים, באיזו מידה ההזדהות עם המדינה ועם מוסדותיה היא אלמנט חשוב. בקרב חוגים, מגזרים שונים בחברה, ברגע שרואים הפגנות חושבים שרוב הציבור מפולג. אבל אם תסתכלו על כל עניין ההתנתקות, זה לא רק שחיבקו זה את זה אלא שרוב הציבור גם אם לא כולו ולא תמיד קיבל את דין המדינה, כמעט כמובן מאליו. התקווה של המתנגדים לגייס את כל האלפים כנגד פשוט לא התממשה. הכעס של מתנגדי ההתנתקות לדעתי הוא לא רק על אבדן בתים, כמובן הם כועסים על שהרסו להם את הבתים, וזה מובן, אבל כאשר הם דרשו משאל עם הם היו בטוחים שינצחו. כשאתה מסתכל על מה שקרה אתה לא יכול להיות בטוח שזה היה קורה. בנוסח שלהם, הם לא התנחלו בלבכות. אין לי ספק שהם מאמינים באידאולוגיה שלהם, אבל הפחד שלהם הוא כי הם איבדו את העמדה ההגמונית למחצה שלהם, ופתאום הם הבינו שהעם לא אתם.

אמיר פלג: הפתיע שהחרדים לא השתתפו בזה.

ש"נ אייזנשטדט: ברור שלא, אבל זה נוגע למה שדיברנו קודם לכן, לפירוש השונה לקדושה. זה לא המשחק שלהם. יש סיפור מפורסם על הרב שך, שכאשר התחילו לדבר על קדושת הארץ והטריטוריה הוא אמר שזה קשקוש, שכן העם הזה נוצר על ידי התורה, ואם יש קדוש, זה בזכות התורה ולא להפך. האג'נדה שלהם לגמרי אחרת. בש"ס, בצורה אחת, ואצל החרדים האשכנזים בצורה אחרת, הבעיות החברתיות והכלכליות תופסות מקום מרכזי הרבה יותר מהדברים האלו. זה לא אומר שהם לא היו קשורים לחוגים שהתנגדו להתנתקות, זה עניין אחר, אבל הרב עובדיה יוסף לא הוציא אותם להפגנות.

כרמי דניאל: הוא גם לא ביטל את פסק ההלכה שפיקוח נפש דוחה שטחים.

ש"נ אייזנשטדט: הוא בא וביקש שיסבירו לו אנשי צבא, וזה בסדר. אינני מכיר אותו, אבל אומרים שהוא אדם לא טיפש. אולי הוא נראה בחוגים מסוימים כפרימיטיבי, אבל ודאי לא טיפש.

כרמי דניאל: דיברת קודם לכן על הפחד מהתפוררות המסגרות הציבוריות. בספרך הציוויליזציה היהודית הסברת את הישרדות אותה ציביליזציה באותו ממסד ובאותן מסגרות מוסדיות.

ש"נ אייזנשטדט: במידה מסוימת. כאן יש פרדוקס.
 אמיר פלג: השאלה היא האם אין חשש שברגע שיחלש הממסד בישראל
 יש חשש לקיום הציביליזציה היהודית?
 ש"נ אייזנשטדט: נגיד את זה כך, אתה יודע למי ניתנה הנבואה, ואני
 לא רוצה שמישהו ישייך אותי לאלה. נגיד את זה אחרת, אם כאן תקרה
 איזו התפוררות גדולה, זו תהיה טראומה עצומה כמובן, ואני מקווה שזה
 לא יקרה. אבל כאן ישנם הרברים המעניינים שכדאי לשים לב לזה. אחד
 הרברים המהותיים והמתמידים במסורת הפוליטית היהודית לדורותיה, או
 מימי בית שני לפחות, זה מה שהיום קוראים לו 'התנגדות אידאולוגית',
 אבל אני קראתי לזה 'אנרכיזם פוליטי עקרוני'. זה לא אנרכיזם שקורא לא
 לשלם מסים, אלא כזה שאומר שיש חוק עליון, שהוא מעל חוקי המדינה,
 ויש להישמע לו. הראשונים שדיברו על זה ככה היו הנביאים אשר מקס ובר
 כינה אותם 'דמגוגים פוליטיים', וצדק. זה שכמה מהם היו נושאי דגלים
 הומניסטיים ואוניברסליסטים, כמה מהם, אך לא כולם. ומה עשו חז"ל עם
 הנביאים? אמרו, כן הם היו גדולים, חתמו אותם וזהו. ומאז הם היו כל
 הזמן נגד 'בת קול', ומי שקובע הוא בית הדין. לא החוק, שכן את החוק כל
 אחד יכול לפרש. יש סיפור מפורסם במסכת ראש השנה על רבי יהושע,
 אחד מחברי בית הדין של רבן גמליאל, שהיו צריכים לקבוע מתי נופל יום
 כיפורים לפי הלבנה. קבעו בבית הדין את אחד הימים, אך לאחר כמה ימים
 מצא רבי יהושע שטעו. אך פסק הדין היה כבר. ואז ציוו עליו שיבוא במקלו
 ותרמילו להראות שהוא מקבל את הפסיקה, אך הוא לא רצה. אמרו לו שאם
 הוא לו בא הרי הוא מערער את כל בתי הדין — מבית הדין של משה (אפשר
 למצוא את זה בספר ההגדה של ביאליק). זאת אומרת שכאן נוצרה מסורת
 עצומה של בית דין. ביקשו אותי פעם ראשי ישיבות פתוחות יותר שאדבר
 על דמוקרטיה, והסכמתי. להבדיל מאדם אחר שדיבר אתם ואמר להם שהם
 לא דמוקרטיה, אמרתי להם שיש לנו חילוקי דעות שאני לא רוצה להסתיר,
 הזכרתי להם את המסכת הזו, ואמרתי להם שהם מכירים את החומר הזה
 טוב ממני. דמוקרטיה היא קודם כול סמכות למוסדות. מי שקורא את זה
 הוא כאילו קורא ל'בת קול'. הדבר המעניין שקרה כאן הוא שבתי הדין
 שלהם נהיו מעין 'בת קול' כנגד המוסדות, מוסדות המדינה. נעשה היפוך
 מעניין, אבל האלמנט הזה של אנרכיה פוליטית עקרונית הוא אלמנט שיש
 כמעט בכל הדתות המונותאיסטיות הגדולות, ואנחנו היינו הראשונים
 במשחק הזה. זה אלמנט שאם אתה לא מתגבר עליו, הוא ממשיך. הוא
 במידה לא קטנה היה אצל השמאל, אבל דעך מהר יותר.

כרמי דניאל: זה אלמנט שגם יכול לגרום לעוד מונח שאתה מתעסק בו בשנים האחרונות, לתנועות פונדמנטליסטיות.

ש"נ אייזנשטדט: ודאי, זה ברור. פונדמנטליזם הוא תנועה מודרנית. זה לא מסורתי אלא אנטי-מסורתי. זה עושה מהמסורת אידאולוגיה מודרנית, מה שנקרא יעקוביניזם.

אמיר פלג: אתה רואה ניצנים של התפתחות פונדמנטליזם ביהדות או בציונות?

ש"נ אייזנשטדט: ודאי. הפונדמנטליזם התחיל בארצות הברית, בפרוטסטנטיות. לנו ולפרוטסטנטים יש משהו משותף, זה שאין לנו אפיפיור. כשיש אפיפיור יש מי שיווסת את זה. לפרוטסטנטים אין ולנו אין, ולכן גם אצלנו וגם אצלם נוצרה המגמה החזקה הזו של המקום החשוב של בית המשפט. זה לא במקרה. המעניין הוא שהראשון שנתן את הסמכות הגבוהה לבית המשפט וקבע שאסור לערער עליו היה בן-גוריון. זה לא מאהבת מרדכי אלא משנאת המן. הוא לא רצה שכל התנועות יתחילו להכתוב לו. כל אחת לפי האמת שלה הוא הבין שמבחינה מוסדית יש רק שתי ברורות – או מערכות משפטיות או שהצבא ייקח. את זה ידעו גם בארצות הברית.

אמיר פלג: איפה אתה ממקם את ישראל ואת הישראלים בציר של הציביליזציה היהודית?

ש"נ אייזנשטדט: זו מוטציה חדשה של האלמנטים והמרכיבים היסודיים. היא חדשה כי ברור שלא הייתה בצורה הזו אף פעם. היה כאן כנס במכון שפינוזה אשר ניסה להסביר מדוע היהודים שרדו, וזאת באמת שאלה טובה ולא ברורה. אני פיתחתי שם תזה אחת. והסברתי מדוע אני משתמש במונח 'ציוויליזציה' ולא 'עם' או 'דת' וכיוצא באלה? קח את כל המילים האלו, הן נכונות אך אינן נותנות את כל הסיפור. כך ערכוב הזיקה המשותפת הוא המיוחד להם, אבל מה כוחה של זיקה זו, כל עוד מקיימים אותה? כוחה הוא בכך שאתה יכול לתת לסמלים משותפים פירושים שונים. כל עוד מצב זה קיים אתה יכול לשחק. ברגע שאתה סוגר, פונדמנטליסטית שמאלית או ימנית, זה נגמר. יש דוגמה שאני משתמש בה בהרצאות, היא אמתית, לא טריביאלית. כשהתחילו לגבש את הכרזת המדינה ואת מגילת העצמאות עלתה השאלה מה עושים עם מישהו ששמו 'אלוהים'. קשה לדבר על עם יהודי, על מסורת יהודית בלי אלוהים, אך החילונים לא יכלו להסכים שיכניסו את אלוהים התלבטו, ובסופו של דבר מצאו פתרון, 'בצור

ישראל'. בנוגע לדתיים זה ברור, צור ישראל זה הקב"ה ואצל החילונים זה משהו אחר, מטפורה חזקה אך לא בהכרח דתית.

כרמי דניאל: אז בעצם הציונות בחרה את הסמלים שהיו נוחים לה מתוך הרפרטואר היהודי, וגם הרפורמים והקונסרבטיבים.

ש"נ אייזנשטדט: אם כן, זהו גם הסיפור עם הרפורמים והקונסרבטיבים. בארצות הברית הרפורמים והקונסרבטיבים נבדלים זה מזה ועוד יותר שניהם מהאורתודוקסים, אבל בכל זאת קיימות פעולות משותפות. יש להם גם השפעה עצומה. למשל בזמן ממשלת שמיר רצו האורתודוקסים לקבל את המונופול המוחלט על חוק השבות, קמו הרפורמים בארצות הברית ואמרו לשמיר שהוא לא יכול לעשות זאת, שכן הוא מוציא אותם מהכלל. כרמי דניאל: שאלה אחרונה, לקראת סיום, כמי שליווה את המחקר המדעי והאקדמי בישראל כמעט בכל שנותיו, איזו עצה אתה יכול לתת לנו, לחוקרים צעירים אשר שואפים להיכנס לתחום?

ש"נ אייזנשטדט: ישנה בעיה כללית, אנחנו ארץ קטנה. אנחנו אף פעם לא נהיה מרכז יחיד. השאלה היא אם אנחנו נהיה רק פריפריה או פרובינציה. פריפריה תמיד נהיה. אבל קל מאוד לארץ קטנה להיות פרובינציה. הדרך להתמודד עם זה היא לא לנסות ולהיות מרכז יחיד בעולם, היא קודם כול להיות פתוחים לזרמים הכלליים, אבל בשום אופן לא להיגרר אחריהם. להתייחס לכל הזרמים לפי האמרה המפורסמת של רבי מאיר על אלישע בן אבויה, שהתפקד, אך רבי מאיר המשיך ביחסים אתו. הוא אמר 'רימון מצאתי, תוכו אכלתי, קליפתו זרקתי'. זאת אומרת שצריכה להיות פתיחות גדולה מאוד, אך גם ביקורתית מאוד. יש שני דברים נוספים שמטרידים אותי במדעי החברה בישראל – אולי בהיסטוריה זה קצת אחרת. דיברנו קודם לכן על רב־תרבותיות, אך במקום שתהיה זו התחלה של דיון זה סופו. ראשית, היהרו מתיוגים. כשאתם שומעים מילה מתייגת בדקו אותה. בדקו אם היא ססמה או תוכן. שנית, מכיוון שבטבע העניין חלק גדול מכם ילמדו על ארץ ישראל, יש כאלו שאומרים שאנחנו שונים כל כך מאחרים אז עדיף שנתבשל במיץ עצמנו. זו גישה פסולה בעיניי. קח מונח כגון 'רב־תרבותיות' במונח של פלורליזציה ודה־הומוגניזציה כתופעה עולמית היום, אבל כמו באותה דוגמה עם הבחור מג'מייקה שדיברנו עליה קודם לכן, בואו נלמד וננסה להבין מה מיוחד ברב־תרבותיות ובגלובליזציה הישראלית. מה מבדיל אותן מרב־תרבותיות אחרות. שוב, לא כדי להגיד שזה משהו מיוחד שאין כמוהו, אלא למצוא במה זה שונה

ומה משותף במונח. מרטי ליפסט המנוח, מגדולי הסוציולוגים, חקר את ארצות הברית וגם את קנדה. שאלו אותו למה הוא חוקר את קנדה והוא ענה שכדי להבין יותר טוב את ארצות הברית. אתה יכול להבין את עצמך על ידי שתחקור את האחר.